

УДК 373.5.016:784.07

Мережко Ю.В.

Інтонаційно-слуховий аналіз творів вокального мистецтва як засіб формування художніх смаків старшокласників

В статье освещается вопрос интонационно-слухового анализа вокальных произведений украинских композиторов как способа формирования художественных вкусов старшеклассников; раскрываются условия его активизации на занятиях пением.

Ключевые слова: *интонационно-слуховой анализ, ученики старших классов, вокальные произведения, художественный вкус.*

У процесі художнього спілкування з творами вокальної спадщини українських композиторів у старшокласників проявляється, розвивається та закріплюється оцінно-ціннісне відношення до творів. Таке відношення формується під впливом педагогічного стимулювання (ззовні) та самоактивізації (з середини) оціночної діяльності. Порівняння уявлень учнів про прекрасне із реакцією на певні художні явища покладено в основу оцінної діяльності, яка відбувається під час слухання і аналізу творів мистецтва.

Різні форми та підходи до аналізу творів музичного мистецтва обґрунтували у своїх наукових працях Шацька В.Н., Гродзенська Н.П., Остроменський В.Д., Падалка Г.М., Рудницька О.П., Дорошенко Т.В., Еременко О.В, та ін.

Проте, у педагогічній літературі та наукових дослідженнях не висвітлюється питання залучення старшокласників до слухового аналізу як методу формування художніх смаків у старшокласників до вокальної спадщини українських композиторів.

Аналіз творів вокальної музики відіграє велику роль у процесі формування художніх смаків старшокласників. Слуховий аналіз творів вокальної музики допоможе школярам через розкриття змісту творів усвідомити художню цінність справжніх прикладів мистецтва; розбір будови творів, визначення

форми, стилю, окремих елементів музичної виразності у зв'язку зі змістом музики навчить відрізняти зразки істинного мистецтва від творів «сумнівної художньої цінності» (Можайкіна Н.С.) та сприятиме потягу до наслідування кращим еталонам виконавства.

Для того, щоб сформувати у дітей смаки та творчі здібності, школа, на думку Апраксіної О.А., повинна озброїти учнів методом, сутність якого полягає у «розумінні специфіки музичного мистецтва, музично образної мови, музично-виразних засобів, які розкривають ті чи інші ідеї, думки, почуття, переживання, які складають зміст музичних творів» [1, 17].

Слуховий аналіз – визначення на слух в процесі звучання музики елементів художньої мови, засобів художньої виразності, їх значення у створенні образного змісту музичного твору.

Музика не може впливати як художній феномен, коли при її сприйманні не виникає моменту аналізу, тобто розчленування звукового потоку на осмислені елементи. Якщо цього не буде, музика сприйматиметься як чисто фізіологічний подразник, який викликає приємні чи неприємні відчуття, але без усвідомлення її сутності (Назайкінський Є.В., Науменко С.І., Ветлугіна Н.О.).

Слуховий аналіз допомагає зробити «художнє відкриття» музичного твору, його індивідуальної своєрідності. Виразно-образних можливостей художніх засобів. Розбір (слуховий аналіз) музичних творів розширює пізнавальні можливості учнів. Найчастіше аналіз не дає нових музичних знань, а поглиблює, емоційно збагачує ті, що є. Складнощі слухового аналізу зумовлено потребою «тут» і «зараз», в момент звучання музики виконувати аналітичні дії.

Аналіз, активізуючи розумову діяльність, сприяє залученню поза-музичного досвіду школярів до формування навичок поки що нерозвинутого в них музичного сприйняття. Музичний досвід як сукупність попередньо надбаних художніх знань, переживань, уявлень, асоціацій, допомагає на початковому етапі сприймання цілісно осягнути твір. Ю.Б.Алієв визначив такі властивості сприймання як емоційність; цілісність, образність; осмисленість; асоціативність. Обґрунтовуючи цілісне сприймання твору тим, що слухач не

може адекватно сприймати всю систему засобів, які створюють музичний образ, але він охоплює цілісний образ, настрій, характер, не задумуючись про те, за допомогою яких засобів музичної виразності композитор цього досяг [11,70].

Є.О. Руч'євська виводить чотири рівні сприймання, спрямовані на досягнення цілісного художнього змісту:

- перший рівень – фізіологічний, звучання це фізіологічний подразник висотою, гучністю, тембром;
- другий – елементарно-асоціативний, цей рівень не розкриває художньої цілісності твору;
- третій – рівень музичних асоціацій, виявляє жанрові й інтонаційні зв'язки даного з іншими явищами дійсності;
- четвертий поєднує елементи двох попередніх, забезпечує художню цінність; на цьому рівні визначається музичний тематизм і його розвиток, виявляється музична драматургія;
- ідейно-концептуальний; попередні рівні взаємодіють таким чином, що головна роль належить тематизму і його розвитку, виявляється музична драматургія.

Цілісне «художнє відкриття» змісту твору - ідеї, досягнення музичної драматургії – ключ до глибокого розуміння твору.

«Марно говорити про будь-який вплив музики на духовний світ дітей і підлітків, якщо вони не навчилися відчувати музику як змістовне мистецтво, яке несе в собі почуття і думки людини, життєві ідеї та образи», - підкреслював Д.Б.Кабалевський [4, 28].

О.П. Рудницька розглядала структуру музичного сприймання як особливу діяльність, процес і результат якої детермінований системою перцептивних і інтелектуальних вмінь, які допомагають пізнавати художній зміст музичного твору.

На першому етапі сприймання необхідний розвиток вмінь, які слухачеві дають змогу виділяти окремі елементи образів, стежити за їх розвитком,

об'єднувати разом окремі враження. Вміння стежити за характером твору, засобами музичної виразності допомагає пізнавати ті чи інші сторони художніх образів.

На другому ступені сприймання необхідний розвиток уміння аналізувати твір, порівнювати його з різними явищами художньої культури тощо. На третьому ступені, на перший план виходять уміння особистості інтерпретації музичної образності, пошук активності суб'єкта [11, 80].

На підставі аналізу експериментальних даних і теоретичних досліджень вчені (Л.Виготський, І.Кон) довели, що старший шкільний вік має необхідні передумови для повноцінного художнього сприймання, тобто для художньо-творчої діяльності. Ці передумови пов'язані з достатньо зрілим мисленням учнів юнацького віку, здатністю аналізувати різноманітні явища дійсності, сприймати цілісність світу в художньому його відображенні. У цьому віці яскраво розкриваються здібності абстрагування, аналізу власної думки, починає розвиватися фактор духовного розвитку молодого людини як самовиховання. Самовиховання формується у взаємодії цілеспрямованої діяльності вчителів, батьків, інших дорослих; стихійної та неусвідомленої виховної діяльності ровесників; усвідомленої орієнтації власних дій на засвоєння певних надбань культурної спадщини.

Сприймаючи твори, школярі юнацького віку знаходять у музиці інтонації близькі їх внутрішнім почуттям, «саморозкривають» свій духовний світ, шукаючи у музичних образах риси характеру, емоції, тотожні власним. Під час самостійного цілісного слухацького аналізу набуває активності розумова діяльність, чим організує відповідну настроєність духовного стану, формуються глибокі почуття, асоціації, виникають естетична насолода, задоволення від своїх внутрішніх «надбань».

О.Г.Костюк зазначає, що у музиці є віхи, вузли, які привертають увагу і допомагають не втратити інтерес до звучання музики. Сприймаючи музику, слухач мимоволі знаходить у ній головні, на його думку, віхи її розвитку. Ці вузлові моменти сприймаються слухачами як домінуючі емоційно-естетичні

фрагменти музики. Аналізуючи враження учнів, можна помітити, що їхня увага концентрується на фрагментах, які в деяких випадках збігаються з кульмінацією твору. Малопідготовлений слухач не усвідомлює, що чує та за допомогою яких складових сприймає твір.

«Без осмислення форми музичного твору не може бути глибокого розуміння його змісту», - зазначала Л.Коваль [5, 36]. Чіткі уявлення слухачів про розвиток композиції на базі знань, про основи побудови музичної форми, про відносно закінчені музичні форми дозволить конкретизувати формування вихідних змістовних уявлень у школярів, чим поповнить багаж сприймання вокальних творів.

Аналізуючи форму твору ми звертаємо увагу на визначення найхарактерніших засобів музичної виразності твору. Характеристика виразних засобів музичної мови дозволить школярам більш глибоко пізнати зміст музичного твору.

Для розуміння специфіки музичного сприймання важливою є думка В.В.Медушевського про необхідність розрізнення двох видів засобів виразності – специфічно-музичних та неспецифічно-музичних, асимільованих музичним мистецтвом.

Перші використовуються лише в музиці, тому їх сприймання повністю ґрунтується на музичному досвіді слухача. До них належать засоби ладу, гармонії, які здатні функціонувати лише в межах музичних систем.

Інші використовуються не тільки в музиці, при їх сприйманні слухач може опиратися на власний життєвий досвід: біологічний (сенсорний, просторовий) і соціальний (культурний, комунікативний). До них належать темп, ритм, регістр, тембр, динаміка [9, 191].

На нашу думку, є засоби музичної виразності, проміжні між специфічно-музичними та неспецифічно-музичними. До них відносяться штрихи і фактура. Звідси логічно простежується шлях до засвоєння школярами музичної мови: від неспецифічно-музичних до специфічно-музичних елементів. Розвиток аналізу елементів музичної мови як неспецифічно-музичних, специфічно-музичних, так

і проміжних, відіграє першочергову роль в осягненні музичного образу твору, точній інтерпретації художнього задуму твору.

Залучаючи учнів юнацького віку до детального аналізу музичної форми творів, необхідно звернути увагу на головний виражальний засіб музики – мелодію. Аналізуючи художнє значення мелодії вокального твору ми створюємо передумову для кращого розуміння учнями образного змісту твору. Серед усіх елементів музичної мови мелодія, посідає перше місце. Композитори називають її «душею музичного твору», «найсуттєвішою стороною музики». Як і мова людини мелодія складається з різних інтонацій за динамікою, характером, ритмом. Як вважав Б.В.Асаф'єв: «музика – це мистецтво інтонацій, а поза інтонацією – це тільки комбація звуків» [2, 44].

Здатність людини виражати голосом свій внутрішній емоційний стан, реакцію на взаємодію із зовнішнім світом, його оцінку і ставлення до нього – той спільний корінь, з якого виростає і мовна, і музична інтонація. Саме, слуховий аналіз допомагає учням розібратися у тій емоційній та смисловій інформації, яку несуть у собі музичні інтонації вокальних творів.

Звукові засоби емоційного відображення світу людиною формувалися у тісному зв'язку з фізіологічними та фізично-акустичними властивостями людського організму як джерела звука. Процес дихання (зріст, вага, об'єм тулуба, грудної клітки, легенів) й механізм звуковидобування (товщина та довжина зв'язок, діяльність м'язових і кісткових тканин, будова гортані, рото-глоткової, носової і лобної порожнин, губи, язик) впливають на силу, тембр, діапазон, артикуляцію звуків, створюючи їх неповторну палітру – матеріальне джерело інтонації.

Музична інтонація становить саму сутність музики, її природу, проймає всю музичну тканину, відтворюючи цілісність людської особистості, багатоманіття навколишньої дійсності, складну структуру суб'єктно-об'єктних відносин. Як вважав, В.Медушевський: «інтонаційна мова музики зберігає у собі пам'ять про всю історію людства» [8, 35].

Концентруючи увагу на емоційно-психологічному боці взаємовідношень людини і світу, музика модифікує головну світоглядну проблему «людина і світ» у формулі «Я і світ» і розкриває її у специфічно-інтонованих формах на всіх масштабних рівнях музичного твору. Інтонаційність музики – це її особлива форма зв'язку з життям, а інтонування є процесом досягнення цього зв'язку.

Інтонаційність як головна якість музично-виражальних засобів реалізується в кожному моменті звучання. Згідно з діалектикою загального і окремого, музична інтонаційність є художньою специфікацією загальноестетичних якостей та особливостей інтонаційності як способу звуко-мовного вираження думки, емоційно забарвленої конкретним самопочуттям того, хто говорить.

Головними носіями музичної або мовної інформації є емоційна, характеристична, логічно-сміслова інформація. У процесі слухового аналізу, емоційно переживаючи почутий твір, учні вчаться здобувати корисну для себе характеристичну інформацію, логічно осмислюючи її. Емоційна функція інтонації щільно пов'язана з характеристичною, часто являючи собою її невід'ємну частину. У мові емоційність має два прояви: як інформація про внутрішній психологічний стан мовця і про його ставлення до того, про що він каже (прихований підтекст виголошуваних слів), і як чинник емоційного впливу на співбесідника-слухача, що сприяє засвоєнню змісту словесного тексту.

Емоційна функція музичної інтонації тісно взаємопов'язана з логічно-смісловою функцією. Саме цей зв'язок став основою інтонаційної теорії Б.В. Асаф'єва, для якого музика є «мистецтвом інтонованого смислу». У музиці як і у мові, смисл має емоційний підтекст, а емоція завжди осмислена.

В.В.Медушевський акцентував увагу на розвитку у учнів інтонаційного мислення в пізнанні музики. Підкреслюючи, що інтонаційно мислити – значить чути життя у звуках, крізь узагальнену інтонацію музичного героя відчувати його душу, дивитися на світ його очима. Саме так у музиці здійснюється

дивовижний і специфічний для мистецтва ефект художнього сприймання, який в естетиці і музикознавстві називається «перенесенням» і який однаковою мірою притаманний композиторів, виконавцеві, слухачеві» [9, 23].

У процесі слухового аналізу твору відбувається визначення характеру основних інтонацій твору. Визначивши характер основних інтонацій твору школяр включається в процес стеження за їх розвитком, оскільки «єдиний засіб не випустити цілого за миттю звучань і зрозуміти процес розгортання звуків, - відмічав Б.Асаф'єв, – це осягати співвідношення кожного даного моменту, що звучить, з попереднім та наступним моментами» [1, 151]. Допомогти відчувати, зрозуміти, «розгадати» інтонаційний смисл музики – ось завдання педагога-музиканта, який виховує культурного слухача з розвинутими художніми смаками. Для цього педагог повинен набути навичок інтонаційного аналізу і використати їх у доступній для дітей формі у своїх розповідях про музику.

Слуховий аналіз музичних інтонацій як складових змісту художнього образу відіграє велику роль у процесі усвідомленого сприймання старшокласниками музичних творів. Формування у учнів вмінь аналізувати на слух як музичні, так і словесні інтонації, сприятиме кращому розумінню художньої змістовності вокального твору.

Спільність психофізіологічної природи й соціально-комунікативної функції мовної і музичної інтонацій зумовлює їх глибоку внутрішню спорідненість. Музика зображує явища дійсності прямо і безпосередньо як і інші види мистецтв. Вираження почуттів, думок, переживань людини, її ставлення до світу – ось головна проблема, що становить основу всіх мистецтв. У музиці художній образ не піддається вербалізації. Він має абстрактно-узагальнений, неконкретний характер на відміну від передачі художнього образу у літературі. У літературі зображуються явища дійсності прямо та безпосередньо, мають предметну визначеність». У вокальних творах взаємодія музики та слова найповніше передає основний зміст твору, розуміння художньої цінності якого є головною умовою формування художніх смаків старшокласників. Розбір літературного тексту з однієї сторони, допомагає

краще зрозуміти ідейний задум композитора, а з іншої – переносить акцент з музичного втілення образу на словесний. «Поєднання музики зі словами є послабленням музики, є поверненням назад...», так вважав Л. Толстой [11,14]. У вокальних творах особлива увага приділяється мелодійній лінії, словесний текст до якої сприяє її збагаченню та кращому розумінню художнього образу. Залучення старшокласників до словесного аналізу сформує навички досконало-цілісного розбору вокального твору, навчить їх правильно виставляти смислові акценти, які найчастіше будуть дублюватися як у словесній, так і музичній мові.

Отже, застосування на практиці слухового аналізу: художньо-цілісного, аналізу музичної форми, найхарактерніших засобів музичної виразності, музично-інтонаційного аналізу, аналізу словесного тексту є необхідним засобом організації сприймання вокальної музики старшокласниками.

Література:

1. Апраксина О.А. Методика музыкального воспитания в школе: Учебное пособие. – М: Просвещение, 1983. – 224с.
2. Асафьев Б.В. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании. Изд. 2 – е., Л.: Музыка, 1973. – 144с.
3. Выготский Л.С. Воображение и творчество в детском возрасте: Психологический очерк: Книга для учителя. Изд. 3-е., М.: Просвещение, 1991. – 90с.
4. Кабалевський Д.Б. Воспитание ума и сердца: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1984. – 206с.
5. Коваль Л.О. Взаимодействие учителя и учащихся в процессе формирования эстетического отношения средствами музыкального искусства: Диссертация доктора пед. наук. КДУ, 1991. – 430с.

6. Кон И.С. Психология старшеклассника: Пособие для учителей. – М.: Просвещение, 1982. –С.132 – 133.
7. Костюк О.Г. Восприятие мелодии. Мелодические параметры процесса восприятия музыки / АН УССР. Институт искусствоведения, фольклора и этнографии им. М.Ф.Рыльского. – К.: Наукова думка, 1986. - 191с.
8. Медушевский В.В. Двойственность музыкальной формы и восприятие музыки. – М.: Музыка, 1980, С.176-194.
9. Медушевский В.В. О закономерностях, средствах художественного воздействия музыки. – М.: Музыка, 1976. –254с.
- 10.Можайкина Н.С. Воспитание эстетического отношения к вокальному искусству у учащихся старшего школьного возраста: Дисс. канд. пед. наук.13.00.01. – К., 1983. – 164с., ил.
- 11.Побережна Г.І., Щериця Т.В. Загальна теорія музики: Підручник. – К.: Вища шк., 2004. – 303с.: іл.
- 12.Рудницкая О.П. Педагогические проблемы восприятия музыки / Музыкальное восприятие как предмет комплексного исследования. / Сборник статей. Сост. А. Г. Костюк. – К.: Музична Україна, 1986. –С.70-84
- 13.Ручьевская Е.О. Об анализе содержания музыкального произведения. // Критика и музыкознание Сборник статей. – Вып.3. – Л.: Музыка, 1987. – С. 69-96.

Відомості про автора:

Чуманова Юлія Валеріївна

12.11.1981р.

аспірантка 2 курсу кафедри методики музичного виховання та навчання
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова,
науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор Падалка Г.М.

